

Фама про велосипедистів

КУПИТИ

Переклад Андрія Любки. Для всіх, хто закоханий у велосипед. У середньовіччі було засновано таємний орден велосипедистів, мета якого - відновити Візантійську імперію. Членами братства в різні часи були Зигмунд Фройд, Леонардо да Вінчі, Шерлок Голмс, Тарас Шевченко, Сталін і Періс Гілтон. Але чому саме велосипедистів? Бо з точки зору Святого Духа (згори) велосипед виглядає як хрест, що рухається землею самотужки, поширюючи благу звістку.

Светислав Басара

Светислав Басара

Светислав Басара (нар. у Баїній Башті, 1953) – культовий сербський письменник, автор понад 40 книжок прози, лауреат усіх головних сербських книжкових нагород, зокрема престижної відзнаки журналу «НІН». Живе відлюдкувато, весь час прив'язуючи писанню, що, втім, не завадило йому чотири роки працювати послом Сербії та Чорногорії на Кіпрі. Твори письменника перекладені на всі основні європейські мови, а театральні постановки за його п'єсами збирають аншлаги в багатьох країнах. На велосипеді помічений ніколи не був.

У середньовіччі було засновано таємний орден велосипедистів, мета якого – відновити Візантійську імперію. Членами братства в різні часи були Зигмунд Фройд, Леонардо да Вінчі, Шерлок Голмс, Тарас Шевченко, Сталін і Періс Гілтон. Але чому саме велосипедистів? Бо з точки зору Святого Духа (згори) велосипед виглядає як хрест, що рухається землею самотужки, поширюючи благу звістку.

ФАМА
ПРО ВЕЛОСИПЕДИСТІВ

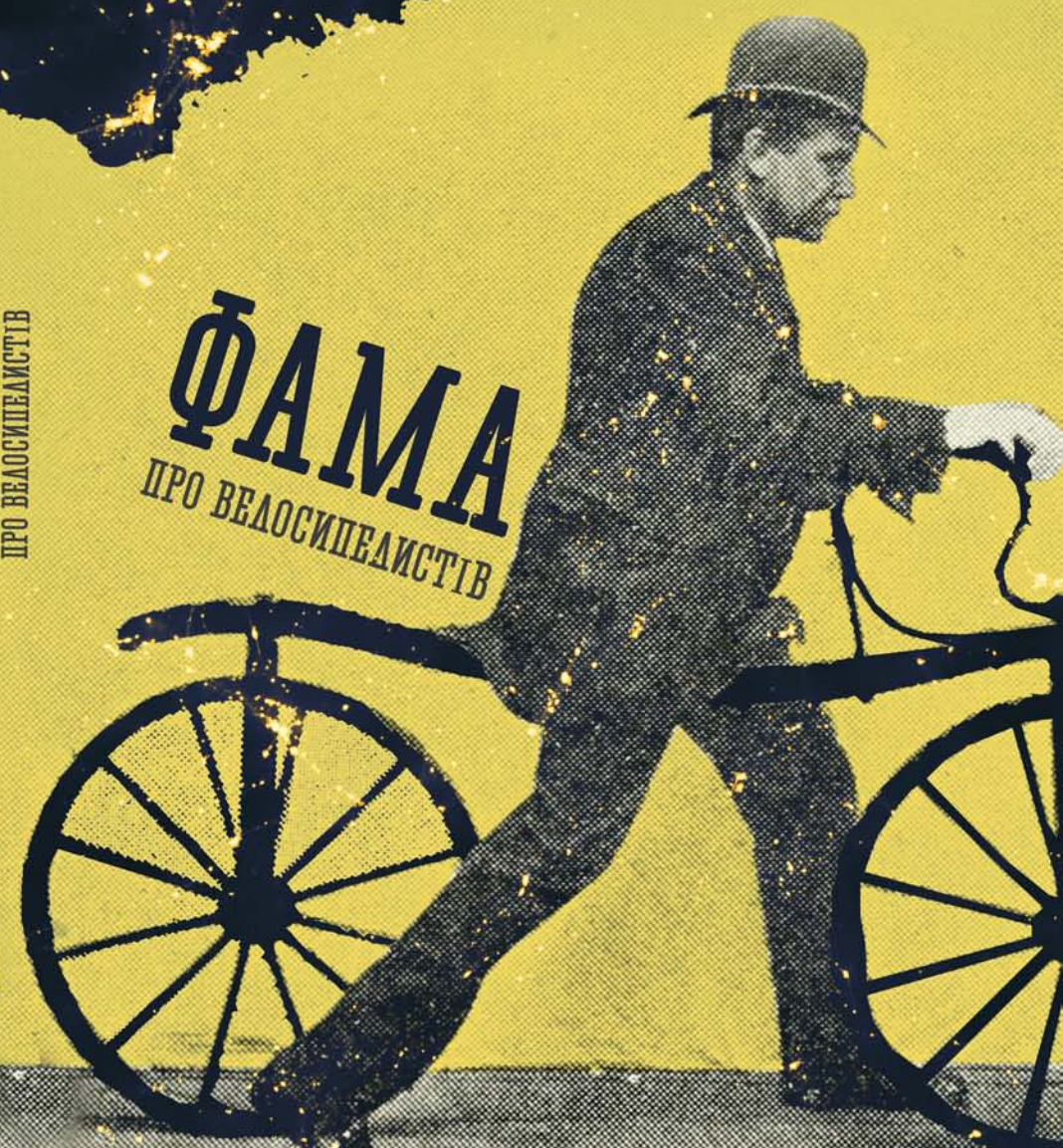
ФАМА
ПРО ВЕЛОСИПЕДИСТІВ

ISBN 978-617-614-188-4

9 786176 141884

Светислав Басара

Фама
про велосипедистів

Чернівці – 2017

УДК 82-94+93/94
Б 27

Басара, Светислав

Фама про велосипедистів / Светислав Басара ; Переклад із сербської Андрія Любки. – Чернівці : Книги – XXI, 2017. – 288 с.

ISBN 978-617-614-188-4

«Фама про велосипедистів» – шедевр сербської постмодерної прози, дотепний інтелектуальний детектив, рідкісна книжка, яку водночас хвалить критика і обожнюють читачі.

Република Србија
Министарство културе
и информисања

Ова књига је штампана уз финансијску помоћ
Министарства културе и информисања
Републике Србије.

Ця книга видана за фінансової підтримки
Міністерства культури та інформування
Республіки Сербії.

Перекладач висловлює вдячність Balkankult Foundation Residency за гостинність.

Жодну частину з цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

ISBN 978-617-614-188-4

© Svetislav Basara, 2017
© Книги – XXI, 2017, *видання українською мовою*
© Андрій Любка, 2017, *переклад*
© Анна Стьопіна, 2017, *обкладинка*

Усі права застережено

Светислав Басара

Фама про велосипедистів

Із сербської переклав Андрій Любка

Наскельні розписи фіксують велосипедистів за кільканадцять століть до винайдення велосипеда

ПЕРЕДМОВА УПОРЯДНИКА

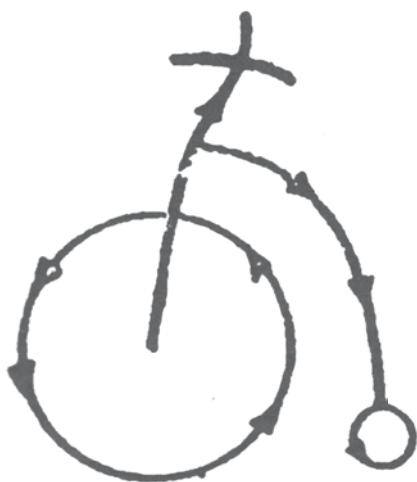
Безліч таємниць приховують провінційні бібліотеки. Заповнені неторканими томами класики і пошарпаними примірниками кримінального читива, вони у своїх недосліджених підвалах ховають книжки, що їх неможливо знайти у книгарнях метрополій ані в каталогах національних чи університетських бібліотек. Як золото не шукають у ювелірних магазинах, а радше купують його там, а знаходять у далеких ущелинах і лабораторіях алхіміків, так само нерозумно шукати мудрість у бібліотеках Вавилона, де вона пошматована й зблякла від користування, де, як писав Бердяєв, «дух об'єктивований, закаменілий, пов'язаний із гріховністю світу і роз'єднаністю його частин».

Книжки мають своє життя і свою смерть. Ті, автори яких не вірили в смерть, мають і загробне життя. Інші, тобто ті, автори яких вірили в реінкарнацію, бувають знову написаними. Неможливо роз'єднати долю книжки і долю автора, а до того ж сюди вплутана ще й доля читача. Інакше кажучи, це не читач шукає книжку, це його шукають, і є рукописи, які у віддалених місцях переховуються сторіччями, поки не потраплять до рук людини, якій були призначені. Не знаючи цього, однієї осені у підвалі місцевої бібліотеки у Баїній Башті (де я ховався від туги, причину якої все ще волію не згадувати), порпаючись у купі запорошених журналів, я натрапив на дві маленькі книжечки. Перша з них (непривабливе кишенькове видання «Slavija», Новий Сад, 1937) називалася «Історія мого королівства» й не містила звичних вихідних відомостей. Друга – в німецькому оригіналі – називалася «Рукопис капітана Квінздейла» й була видрукувана 1903 року в Цюриху накладом лише шість примірників. Примірник, що потрапив мені до рук, мав порядковий номер 3. Зацікавлений тим, звідки у Баїній Башті один із кількох примірників книжки, що вийшла так далеко звідси

в просторі й часі, я попросив свого приятеля-германіста перекласти невеличкий фрагмент. Я був приголомшений, виявивши, що капітан Квінздейл згадує короля Карла Поторного, якого я вважав звичайною вигадкою. Але моєму здивуванню не було меж, коли два роки по тому у журналі «Oblique» я прочитав автентичний рукопис мажордома Гросмана – «Історія диявольських двоколісників». Не буду затягувати. Я почав дослідження, метою якого було розвіяти нудьгу дощових днів, і яке в підсумку – провадячи мене ниткою Аріадни через лабіринти історії – завершилося у вигляді об'ємного альманаху, присвяченого таємниці Євангелічних велосипедистів трояндового хреста.

Передаючи цю збірку до рук читачеві, я усвідомлюю, що кілька років тому, шукаючи кольорові камінці, я випадково натрапив на перлину, але й розумію, що перлина та в очікуванні достойного власника знайшла недостойного, який тиражуванням у недопустимо великій кількості примірників перетворює її в простий бісер. Єдиним виправданням є те, що в наш час, який припадає на пізню осінь *року років* (про що пише капітан Квінздейл), навіть блиск бісеру сяє крізь пітьму, що згущується на горизонті.

ПРИ ДВОРІ КОРОЛЯ КАРЛА

КАРЛО ПОТВОРНИЙ ІСТОРІЯ МОГО КОРОЛІВСТВА (Апокриф)

Хоча квадратний кілометр як одиниця виміру ще не існує, моє королівство простягається на 450 квадратних кілометрів. Але про це ніхто не знає. Навіть Гросман. Я ніколи не марив про велике королівство. Величина королівства не додає величі його королю. Якраз навпаки. Великі царства притягують всіляку навалоч, а цар набуває всіх недоліків своїх підданих. Врешті-решт, я своє королівство не успадкував. Я створив його самотужки, голими руками й колосальною працею. Витратив усі свої заощадження. З допомогою Гросмана, мого мажордома, я збив собі трон з добрячої букової деревини. У спинку трону, з тильного боку, ми забили цвяхи у формі хреста, а сам трон підвісили міцними мотузками до стелі, наче гойдалку. Нічого з цього не є випадковим, все аж роїться від символізму. Коли я садовлюся на трон, вістря цвяхів вганяються мені в спину і таким чином я розпинаюся; біль не дозволяє мені розслабитися. Я думаю про муки нашого Спасителя, і це спонукає мене бути праведним і прощати. А те, що трон гойдається, символізує непостійність Фортуни та й людського життя загалом. Бачте, я сам починав як звичайний сільський хлопчина. Про батька мого нічого

не було відомо. Може, й про маму. Як за триста п'ятдесят років, з'явившись у світі живих, витлумачить Зигмунд Фройд – усі обставини склалися так, щоб я ніколи не подолав Едипів комплекс, який Гросману і не сниться. Він вважає, що Фройд – це витвір моєї уяви. І не усвідомлює, що він сам, мажордом, є плодом уяви, такої потужної, що його навіть можна помацати. Все одно, якби знав, підлабузник, яким він є, то примчав би одразу, підібгав хвоста й загорлав: «Сер, яке вагоме пророцтво! Яке неймовірне пророцтво!». А що було б, якби я розповів йому про кварки й кванти? Та облишмо це. Едипів комплекс я здолав дуже легко, можливо завдяки тому, що я не знав про нього. Я – простий чоловік, і міркував собі так: не знаю, хто мій батько, то й сам нікому не буду батьком. І квити. А тоді я зустрівся з Гросманом. Його саме під ту пору вигнали з університету в Уппсалі, де він вивчав теологію. Наскільки я чув, за угоду з дияволом. Договір був таким: диявол Гросману докторат, Гросман дияволу – душу. По-чесному, але це суперечило статуту університету. Оскільки тоді ми не мали за що жити, були вже на нулі, то знайшли собі працю в корчмі «Під чотирма оленячими рогами». Мили там посуд, підкладали вогонь, носили воду й готували буйволів з перцем і прянощами. Гросман мав звичку убивати час, розважаючи мене теологічними головоломками. Скільки, наприклад, може поміститися янголів на вістрі голки? Або ж: *habet mulier animam*. Він питав про це у розпал роботи, оповитий, наче у пеклі, непроглядною хмарою сірчаної пари з буйволячих рогів. Тоді господар переривав наш диспут потоком проклять, і теологія мусіла зачекати, допоки знать нажереться. А ті жерли! Досі чую сьорбання супу, плямкання, хрумкіт кісток, все це відлунює мені крізь віки. Ледь не забув, мене тоді звали Ладиславом, але я не звертав на це уваги. Якби до мене хтось помилково звернувся, скажімо, Іване!, я був би Іваном. Іван, Ладислав, Гросман – яка різниця? У той час – майже жодної. Тому я й став королем. Щоб

вивищитися над посередністю. Але все одно залишився посереднім. Така вже *conditio humana*. У кожному разі, коли знать закінчувала набивати пельку, я пошепки казав Гросману: «Немає, немає в жінки душі. Я впевнений у цьому. Жінки мають лише пизду. Пизда є центром, сонцем їхньої планетарної системи, навколо якого і через яке крутяться і функціонують всі інші органи. А оскільки піхва – ніщо, звичайна діра, нестача, порожнина, жінка не просто не має душі – вона сама не існує». «Помиляєшся!», – горлав мені Гросман із хмари своєї смердючої душі. Бідолашний Гросман. Він був добрим знавцем давньогрецької й латини, але погано знався на жінках. Як і його мови, він був мертвим. Хочу сказати цим, що з ним приятелювали лише декілька людей, з ним складно було порозумітися, хоча він і був корисним. Гросман навчив мене писати. Перша користь з Гросмана. Мене не цікавило вміння виводити косітонкі й прямі-товсті лінії, але написати ось цю книгу – це так. Задля неї я з муками виписував перші слова своїми незграбними руками. І це ще я не згадав відсутність канцелярського приладдя для писання. У XIX столітті про це знатиме кожен сільський учитель. На знак вдячності, ставши королем, я звів для Гросмана гарний склеп і наказав вигравірувати на плиті ГРОССМАН, з двома С, що неабияк потішило його марносластво. Часом він зачинається в тому склепі й тренує лежання мертвим. Ретельний, такий нічого не залишає на волю випадку. Не люблю я таких людей. Можливо я, навмисне, щоб допекти йому, поховаю туди когось іншого. І ця інформація трохи важливіша за ту, що я не маю канцелярського приладдя. Якись ботани майбутнього можуть з неї виснувати кілька тез і захистити дисертації. Перша: у ті часи багато ваги надавалося склепам, бо люди були одержимі ідеєю смерті, і знать будувала собі гробниці ще за життя. Друга: знать була надзвичайно марнославною, хворобливо схильною мережити все деталями. Ну і ось, я теж не залишаю нічого на волю випадку,

тож і не здивуюся, якщо й мене поховають у якомусь непоказному гробі.

У цю мить інтересу до моєї власної історії майже немає. Лише де-не-де зблисне згадка про мене. Та й то – в споминах Гросмана, той їх має з надлишком. А в цьому часі й місці аж роїться від спогадів. Всупереч усьому, я пишу свою історію, оскільки лише той, хто не має історії, має право писати її. Всі інші – упереджені. І так само: найкраще мислить той, хто взагалі не мислить. Усяка думка – зла. Це мені сказав отець Альберт, мій сповідник, і це я собі затамив навіки. Трапляється, я не думаю й по кілька днів. Гойдаюся на троні, задивившись тупо в оленячі роги на стіні, а придворні пересуваються навшпиньках, долинає шепіт: «Король думає». Просто людина навіть повірити не здатна, наскільки люди дуполизи. Коли я, наприклад, укріпив свою владу, то, натхненний згадкою Гросмана про згаяні на кухні роки, всім хлопцям з кухні, усім тридцяти п'ятьом, роздав титули баронів. І так із посудомийників поробилися великі вельможі. Цілими днями протирають штани в корчмах, об'їдаючись, п'ючи й щипаючи дівчат. Як на тому малюнку Готфріда з Майнца «Колесо фортуни». Заразом вони стали занадто декадентними. Знахабніли. Я чую, що деякі з них уже лаштують переворот, щоб мене скинути. Розмірковують: якщо він, тобто я, без ніяких титулів став королем, то чому не можемо ми, дворяни? Але Гросман уже готує помсту. Я їх поверну на кухню. Кількох із них розстріляю, якщо порох уже з'явився в Європі. Якщо ще ні, постинаю їм голови. Хоча розстріл був би ефектнішим – як новація. Час від часу не зашкодить спалити на вогнищі відьму чи провести публічну страту. Народ любить убивати, але за законом не має на це права, тому кожен мудрий король повинен інколи призначити смертну

кару, просто задля різноманітності й збереження законності. А загалом, на відміну від Гросмана, я не вірю у відьом. Якщо віриш у будь-що, крім Бога, стаєш еретиком. Але я толерантний і до еретиків. Ось моя доктрина: якщо всі люди грішні, ніхто не знає Бога, кожна теологія є ерессю. Коротко і ясно. І тому моє королівство є притулком для еретиків. Збігаються звідусіль під моє крило. Я – майже предтеча демократії. Нещодавно прибули з Парижа, рятуючись від переслідувань, якісь двоколісники, або щось таке. Я прийняв їхнього лідера, Йозефа Фераріуса, й він показав мені глиняну дощечку, їхню реліквію, і переклад, який подаю тут у записі Гросмана:¹

¹ Чорнилом, що стає видимим тільки через двісті років, мажордом Гросман на полях рукопису залишив таку нотатку: «За наказом короля – мийника посуду – я переписую цю нісенітницю, сповнену богохульства і плювання на мене, Гросмана, який уже готувався до захисту дисертації і вже був би доктором, якби не злі язики, що звинуватили мене в ересі. Фактом є те, що він бачить майбутнє; кожен бовдур може бути пророком. Але чим ще зайнятися освіченій людині у ці часи, крім як терпіти капості божевільних. Карло став пихатим. Б'ється в груди, що є захисним віри, але ані він не вірить у Бога, ані Бог не вірить у нього. Коли кілька років тому він став перед Розп'яттям навколішки, просто тому, що так прийнято (хай простить мене Всевишній), хрест з тріском звалився і гепнув Потворного по голові. З того часу гуля на його голові так і не зменшилася. Робить його ще потворнішим, хоч це й неможливо. Складаючи мені товариство у тій злощасній корчмі, вивчив дещо з теології, і тепер безперестанку торочить це дворянам, які, блазнюючи, лестять йому і кивають головами. Так, наприклад, коли ми дискутували, чи є в жінки душа, він мене нещодавно принизив перед усіма. Non habet, стверджував і доводив я, а в цей час Карло: «Ет, жінка не тільки не має душі, а й взагалі не існує». І договорився до такого: тим, що він у центр жіночого поставив вагіну, розчистив шлях для Миколая Коперника; тим, що він сказав про неіснування жінки, став предтечею екзистенціалізму, якоїсь диявольської штучки. Господи, помилуй! Навіть диявол не є таким чорним. Усвідомивши, що перегнув, одразу ж покаявся і висповідався. Та не надовго. Щойно отець Альберт, його сповідник, вийшов після вислуховування всіх тих блюзнірств, Потворний стратив королеву Марго лише за те, що вона глянула на барона фон Куртца. І барона, ясна річ. Хвалиться, що в спинку трону забив цвяхи, щоб постійно саморозпинатися. Цвяхи він справді забив, але сам особисто зістругав вістря напилком. Крім того, через ревматизм, постійно носить жилет із буйволячої шкіри. Геній півправди. Тепер заповзвся наперед написати історію світу, і я змушений брати участь у цьому божевіллі. Хай Бог помилує мене і Європу».

КНИГА ЯВАНА СИНА НАХОРА

Слова Явана, сина Нахора, до тих, що ще не народилися.

Прийшовши зі сходу у землю серанську, я оселився зі своїми братами, синами і стадом; і множилося багатство наше, і жили ми в мирі з іншими племенами.

І ось прийшли звідкись будівельники, вільні каменярі-масони; і запалили вогонь великий, і почали випалювати цеглу з глини, говорячи: «Давайте зведемо вежу, яка буде впиратися в небо. Сховаємося в ній від звірів і вітрів, і потопу. А над нами буде... (знищений текст) ... у віки».

І накреслили на піску вигляд вежі. І була вежа знизу широкою, і сходинки обвивали її, наче змія, а вершечок її зникав у хмарах. І були на вежі сади і струмки, й інші красоти земні.

А на сьомий рік будівництва я заснув і сон такий уздрів: ось, на землі було одне колесо ... (знищений текст) ... формою й пристроєм котяться колеса як... і обидва котяться однаково і формою, й пристроєм котяться, наче одне є позаду другого.

Куди дух прямує, туди і колеса прямують, і коли дух злітає, тоді й колеса піднімаються, бо дух рухається на колесах.

І ось, страшне світло мене засліпило, і голос я почув, що говорив до мене: «Яване, розплющ очі свої і поглянь на вежу, яку ти споруджуєш». І розплющив я очі, і побачив вежу, що росте в небеса, а стіни її були прозорими, і глибоко всередину міг я дивитися.

І розгледів я на дні вежі безліч люду, що впала навколішки перед фальшивими жрецьями, і кожен із них звіряв жрецю болі свої і розказував йому свої мрії та думки від серця широого.

А жреці говорили: «Нічого не бійтеся. Ми ... (знищений текст)... якщо довірите нам сердець своїх поривання, зробимо вас щасливими і довговічними».

І ось, ті, що прагнули блуду, зібралися на одному поверсі, і блуд той чинили, чоловік з чоловіком і жона з жоною; і сморід піднявся до неба, і мука була споглядати це.

І ось, тих, що воювать хотіли й бої провадити, жреці вис-
лали поверхом вище. І поверх той був без травинки, і вою-
вали там, і вбивалися, і кров була до колін. А згори жреці за
тим позирали й сміялися.

П'яниці порозлягалися в саду прекраснім і вино попивали,
і такі виголошували блюзнірства, що боляче було слухати.

І ось, народ мирний і працьовитий на самому дні вежі ко-
пав і орав, і врожай збирав, і відносив його жрецям. А люті
стражники походжали з бичами і били кожного, хто посмів
заперечити. І говорили: «Чи ж ми для того вежу будуємо,
щоб ви її нищили?».

І глибше всередині вежі угледів я речі жахливі, яких очі
мої навіть у кошмарах не бачили. Син отця свого убивав
і лягав до матері; і жінки їздили на чоловіках. І бачив я ще
огидніші речі, які й описати не можу.

І знову світло мене засліпило, і вежа зникла, і чув я го-
лос, який говорив мені: «Покайся, Яване. Візьми братів своїх
і синів і втікай на північ.

А перед тим як вирушиш, зроби дощечку з глини і на
дощечці тій напиши книгу про все, що бачив і чув ти. А на
споді книжки відтисни печать цю нашого таємного заповіту».

І перед очима моїми печать з'явилася, схожа на ті вогняні
колеса, а між ними слово «Далет» теж із вогню.

І ще казав мені голос: «Знай, я цю вежу зруйную і знову
її зведуть, і знову її я зруйную, і тоді вже буде все одне в од-
ному».

І ось, я одразу ж прокинувся, і в руці моїй була дощечка,
на якій я відтиснув печать таємного заповіту, як і було мені
сказано, з двома вогняними колесами і вогненным словом
«Далет».

Всякого мені наговорив Фераріус. І як першу Вавилонську вежу зруйнували, і як друга знову буде збудована. Він показав мені і їхню реліквію – візок, збудований згідно з баченням Єзекиїла з колесами одне позаду іншого. Ними, каже він, можна на небо виїхати. Знав я, зрозуміло, що це лише алегорія, але фіглі заради я наказав Гросману спуститися на ньому з узвишшя на краю двору. Той ледь не зламав собі карк. З того часу він на дух не зносить двоколісників і з нетерпінням чекає від'їзду їхнього. Через це я звелів йому написати історію про їхні страждання в Парижі. Лукавець. Думає, я не знаю, що він потайки, невидимим чорнилом, шкрябає на *моїх* полях. Коли я напружу слух, чую те шкрябання, як дряпає поверхнею історії, як залишає свої карлючки, одержимий безумним бажанням не зникнути з пам'яті світу. Продовжу я краще про страчених. Щоб довести свою неупередженість, я наказав стратити і власну дружину, королеву Марго. За те, що з допомогою свого коханця, барона фон Куртіца, хотіла захопити престол. Не знаю, що цих ідіотів, яких є безліч, змушує мріяти про владу й престולי? Невже думають, що я двадцять років заощаджував кожную копійку лише задля того, щоб правити? Ні, моєю метою є втілити один метафізичний замисел. Марго була непоганою дружиною, але не змогла встояти перед красою фон Куртіца. Краса – це, як стверджує Радбертус з Одензе в книжці, яку невдовзі напише, зброя диявола. А тут ще й жіноче марнославство. Отож, одного разу я несподівано зайшов у спальню – а Марго перед дзеркалом. Диявол брав її ззаду, а вона наче зачарована втупилася у віддзеркалення сідниць диявола. Я знав, що з цього не вийде нічого доброго. Та попри все, я не хотів поспішати. Думав, це тимчасове потьмарення розуму. Кілька разів я застукав у саду, як вона любиться з бароном, але вдавав, що сплю. Ех, але коли мені вже накипіло, я прокинувся і скликав слуг. Наступного дня я підготував виставу для простолюду. Захоплюючи й повчальну водночас. Щоби знали, куди

провадять пожадливість і краса. Але була невеличка втіха і для моєї потворності. Як я виглядаю, описую лише задля майбутніх поколінь: низький зріст, крива спина, криві ноги, криві руки; вдягнений у безформну туніку, підшиту хутром леопарда. На чолі я маю величенький наріст. Моє праве око мале, глибоко посаджене в очну ямку; ліве вкрите катарктою. Але така картина не дійде до майбутніх поколінь. Готфрід із Майнца, боячись королівського гніву, намалював мене гарного, а я, одержимий марнослаством, примружив одне око й картину прийняв такою як є. Підробка мене, який і сам є підробкою...

Як ще каже Проповідник: «Марнота марнот, все є марнослаством».

Зійшовши на трон королівства, яке я купив у одного збанкрутілого графа, з метою захисту чистоти віри я замурував усі двері в монастирі святого Панфуція і змінив ім'я монастиря, щоб накапостити Папі, продавцю індульгенцій. Він собі вилежується в Римі у шовках і оксамитах натомість, щоб босим сновигати по світом у пошуках того, хто б розіп'яв його на хресті. Висилає езуїтів, щоб вони знову на вернули мене в його меркантильну віру. Але ні. Я перейшов у православ'я. Тепер монастир носить ім'я святого Григорія Палама. Під ним я спорудив закрутистий лабіринт, вхід у який знаходиться на площі перед кафедральним собором, а вихід – на подвір'ї монастиря. Претенденти на сан монаха мусять пройти через лабіринт. Недостойні заплутаються і назавжди залишаться в якомусь закутку. Одного разу, йдучи з Гросманом на причастя, у світлі смолоскипів я побачив вишкірені скелети й подумав: якби не було того черепа, тих кісток, то людина була б абсолютно нічим. *Оук он*, як би на це сказав мій мажордом. Зупинися! Нігілізм! Єресь. Ті ж, кого справді веде Святий Дух, хай славиться ім'я Бога нашого, доходять цілими й неушкодженими. Так досягнуто

високого ступеня духовності. Сухий хліб і трохи води, прощання з простором і часом. Мої монахи бачать назад і вперед. Їм сняться сни, які снитимуться наступним поколінням; їм відомі наміри моїх ворогів. Розмовляють з янголами. Ходять по воді. Інколи я виводжу якогось монаха, щоб прогулявся озером, народного добра й послуху заради. На великі празники ігумен монастиря возноситься на сотню ліктів, не хочу вживати слово метр завчасно, вознесеться, словом, над шпилем церкви і служить Велику літургію. З іншого боку, грішникам, злодіям і збоченцям я збудував простору корчму, де можуть віддаватися порокам до скону, лиш би не спокушали порядних християн. Я розділив добро і зло й гойдаюся посередині на своєму троні-Голгофі. Великий з мене грішник. Я спускаюся на самісіньке дно гріха, щоб осягнути найвищий ступінь святості. Так влаштовано світ: кордони королівства тримають в облозі душмани, душу короля обсідають демони. Гарно сказано. Я захищаю підданих і від земних, і від небесних ворогів. Усі спокуси беру на себе. Монахи на таке не мають часу. Майже повністю *позаду*, сліпі до цього світу, з тоненькою мембраною, яка закриває їм земні очі, й білими ліліями в руках – як на картині, яку свого часу намалює Неманя – вони підривають час і простір, щоби, коли настане слухна година, вознести моє королівство на небо. Щоб вирвати його з пазурів історії, лігва гріха. Через це я ніколи не хотів розширювати кордони. Щоб королівство було легшим. Хто б міг вознести на небо такого гіганта, як Римська імперія, що з причин власної величезності загрузла і тоне все глибше в пекло? Велика країна, чимало людей, у цьому немає нічого доброго. З бігом часу ставатиме дедалі більше людей. А люди – як золоті монети. Чим їх більше, тим менше коштують. Люди – купони. Фальсифіковані особи без онтологічного покриття. Не знають навіть, що таке онтологія. Думають, що Бог схований на горищі короля. Дурні, які плюють на минуле. Це мені ще один привід, щоб запобігти тиранії ненароджених народних

мас, аби їм наперед написати історію, визначити й означити їх заздалегідь. Це моє природне право. Оскільки я, якби доклав трохи зусиль, чого робити не збираюся, міг би жити ще триста п'ятдесят марних років, за умови, що буду менше пити і уникати дичини на трапезах. Але ніхто з них, скільки б зусиль не докладали, ніколи не зможе повернутися у минуле, моє минуле, яким я суверенно володію за допомогою вірного Гросмана – не з владолюбства, а з розуміння власної місії навчити цих недолюдків принципу субординації. І монахи зі мною повністю погоджуються. Приходять часом уночі. Посидимо. Ігумен повідав: уві сні вони відкрили, що трапилося зі зниклими етрусками. Якими етрусками, запитую. А ігумен каже, що колись на тому місці, де нині знаходиться Рим і сидить *Vicarius Dei Filii*, жив народ, який називався рашканами і безслідно зник із поверхні Землі. Якраз так, як збираємося вчинити ми. Їхні священники-сновиди, мандруючи в майбутнє у своїх снах, дізналися, що станеться зі злочасним Апеннінським півостровом. Одної ночі всі вони заснули, уві сні бачили нову країну на іншому березі моря, гористу й багату водою, а тоді в ній прокинулися і, щоб заплутати сліди історії, назвалися новим іменем – серби. Приголомшлива історія. Розказана, як я зрозумів пізніше, щоб зробити лагіднішим моє серце і стишити гнів. Бо прощаючись, ігумен відкликав мене набік і сказав, що *і там* Марго зустрічається з фон Куртіцом. Те саме мені розповів Гросман. Бачать їх, каже, під моїми вікнами глибокої ночі, шиї їхні закривавлені. Вперше замість гніву обсіла мене туга. Невже навіть смерть, подумалося мені, не може збороти невірність і зраду? А тоді у кутиках очей моїх з'явилися дві сльози: ех, Марго, Марго...

Я написав звід законів. Суворий, але справедливий. Якщо хтось комусь відсік руку, то хай відрубає й свою руку. Якщо так не зробить, треба його стратити. Для чого нам ширити беззаконня? Для чого втягувати третю сторону – суддів, варту, катів – у *circulus vitiosus*? Закон є закон. Це перша стаття.

Якщо не хотіли скоритися Закону Божому, хай нидіють під моїм. Усі винні, і всіх треба стратити. Та прийде час боягузливої Нової Європи, коли переслідування не будуть піддаватися анафемі. Може не так швидко. Я не впевнений, чи почався вже Ренесанс в Італії. Я ніколи не второпаю, що ж поганого у несправедливості, катуванні й ув'язненнях; це ж привілеї. Вірна дорога у Царство Небесне. Не вчини іншим того, чого не хочеш, щоб учинили тобі. Це друга, остання стаття зводу законів. Решта, десять томів, списані закарлючками. Симулякрами слів. Піснями трубадурів. *Sancta simplicitas!* Той, хто погоджується бути вбитим і окраденим, може вбивати і красти. І більше ніхто. Позаяк я погоджуюся бути вбитим і окраденим, я вбив Марго та її коханця, хоч навіть це не допомогло. Бо вони продовжили з мене знущатися, і знущатимуться допоки світу й сонця.

Перед тим як ми зникнемо з лица землі, нащадкам, тій голоті, що терпляче чекає часу свого народження, я хочу залишити правдивий запис про моє владарювання. Щоб наперед дошкулити похмурим писарям історії. Уже їх бачу, як нишпорять бібліотеками, риються в запилених фоліантах, базграють трактати про те, що я робив, про що думав, де помилявся, не даючи мені спокою після смерті так само, як за життя це робили мої піддані. Невже можна їм довірити керувати логікою моїх учинків із туману майбутнього? Я покладаю край тиранії ненароджених, цих плодів нашого спільного гріха, поглиблювачів наших заблуд; юрмище простаків, що борсається в болоті минулого, не зможе розібратися в нікчемності свого часу, не кажучи вже про нікчемність *моєї* теперішності.

Не вони мені, а я їм напишу історію. Їхніми руками, на їхньому папері. Бо ж чи можуть, як каже Радбертус із Одензе, ті, що не існують, бодай щось знати? Навіть коли втіляться у людську подобу, що вони можуть знати про події, які безслідно минули? Я помилятимусь і брехатиму, кажу одразу, але не визнати цього означає бути безбожним. Тепер мене

називають Карло Ясновидець, Карло Піднесений, але, щойно помру, історія запам'ятає мене як Потворного, історія, в яку я насилу себе запихаю, щоб її з відразою знищити. Я прагну випередити час. Описати його ще до того моменту, коли він настане, щоб йому не залишилося нічого іншого, крім як бути таким, як я йому в божественному натхненні наказав бути. *Quod dixi dixi!* І тому треба, щоб народилися інші, які напишуть те, що замислив я. Негідники. Міркуватимуть, що то їхні думки, і *не знатимуть*, що самі ще не існують. Чи немає в цьому протиріччя? Байдуже. Пиши, Гросмане: Я, Карло Потворний, іменем Бога наказую, щоб народилися Герберт Маєр, Артур Конан Дойл, Шерлок Голмс, Чулаба Чулабі (що за дурне ім'я!), Юргіс Балтрушаітіс, Сава Джаконов, Райнер Мілер, син його Ернест, Афанасій Єрмолаєв, десяток осіб другого плану, Зигмунд Фройд і Йозеф Ковальський, так. Йозеф Ковальський, Ковальськи-и-и-ий!

«Жодна віра не може змінити світ, і жоден факт ніколи не може спростувати віру». Так писатиме Освальд Шпенглер у сутінках одного з майбутніх побоїщ. Сотні літ минуть у безумстві, та навіть тоді цього ніхто не розумітиме. Роки минають у безумстві; це перша теза цієї глави ІСТОРІЇ. Тисячі божевільних років. Я дивлюся на Гросмана: горбатий, замотаний у ведмежу шкуру, записує мої слова. Те друге С в його імені наче зменшилося, вицвіло. Якби я його спитав: чи розумієш ти сенс Шпенглерових слів? – відповів би: так, сер; якби спитав: чи ти мертвий? – відповів би: так, сер. Абсолютний послух! Найпевніший шлях у Царство Небесне! Роки, проведені на богослов'ї в Уппсалі залишили незмивний слід. Але про віру й факти він не вивчив там нічого. Цим йому не можна дорікнути, оскільки вивчити таке неможливо. Це вроджене, як у моєму випадку. У кожному разі, я цим не пишаюся; геніальність тягне за собою безліч неприємностей. Нею ти накликаєш на себе гнів пересічних. І ось, якраз у цей момент – хоча цей момент мусить

дочекатися своєї черги в хронологічному порядку – один із незліченних писак, такий собі Герберт Маер, пише й доводить, що мене ніколи не існувало, що в історії про мене немає згадок, що я вигадка містичного братства, яке я сам вигдав. Частково він має рацію, цей збитошник Маер; оскільки я не є фактом. Я витягнув себе з власного панциря-факту, дякувати Богу, і споглядаю що діється на цьому величезному ярмарку, який простягається крізь віки в обидва боки. Нарешті тепер, припускаю, стало зрозуміло, в який спосіб я знаю що відбувається в далекому минулому і віддаленому майбутті: я – не факт, просто вірю, що існую; це дає мені можливість розпізнавати факти, що відбуваються одночасно, але в *теперішність*, з огляду на вузькість, проникають один за одним. Час – це лише звичайний слід фактів, факту за фактом: кістки, черепи, записи; уся ця приголомшлива купа фактів потребує послідовності. Хіба не так, Гросмане? Так, сер! Тоді пиши: будівництво вежі Вавилонської завершилося мить тому, Судний День настане наступної миті. Те, що тече поміж ними, не є часом. Протікають лише факти.

Але я не прийшов на світ, щоб підлаштовуватися під його правила. Ще з ранньої молодості мені не вдавалося бачити різючу різницю між кресленням міста і містом, що вже збудоване. Третій вимір, який учені з мого двору підсували мені під ніс, змішив мене. Цей так званий третій вимір є тим самим, що й морква, прив'язана до стовпа і поставлена перед віслючі очі. Ніхто від нього не бачив користі, зате чимало хто зазнав шкоди. Адже, якщо рушиш йому назустріч, поспішиш у ту вигадану далеч, він утече, не підпустить до себе, але манитиме тебе далі, як морквина віслюка, просто в неволю і смерть. Так, так, дослідники, доценти й метафізики будуть рішуче заперечувати, кричати: «Але ж ми живемо в цьому світі, ми маємо душу і дух». Нісенітниця за нісенітницею. Цього ніхто не довів. Життя, хай професори візьмуть це до уваги, не є фактом. Не кривися, Гросмане,

я не заперечую існування душі і духу, зовсім ні, я заперечую існування дослідників і доцентів, заперечую твоє існування. Ви – паразити душ ваших. Тяжка хвороба, якою вони мусять перехворіти. Ти – як Гросман, з однією або двома С, є нічим. У моїх силах наказати тобі повернутися на початок ІСТОРІЇ, щоб закреслити скрізь, де було написано Гросман, і замість того написати, скажімо, Грубер. Можу тобі наказати прибрехати собі навіть чорнішу автобіографію, ніж та, яку ти написав, і проти якої повстав, коли я помер, черкаючи на полях свої нікчемні наклепи. *Assine!* Жодна біографія не може бути такою жадливою, як її власник. Але я все ще не помер у світі фактів. Хочу просто довести до твого відома, що я бачу твої дії наперед. Бовдуре! Перед ким, як собі думаєш, ти виправдовуєшся? Хіба ж я не казав тобі сотні разів, що історія нас не згадає? Чому ж ти не позбудешся власного марнославства? Хіба мене обходить думка волоцюг майбутнього про мажордома вигаданого короля? Знову ж таки, є стільки речей, яких я не розумію. Для чого, наприклад, я з усіх сил працюю над тим, щоб і тебе, разом зі сволотою, яка називає себе моїми підданими, вивести з історії і врятувати від смерті? І це мені, на превеликий жаль, має вдатися. Оце абсурд: хтось півжиття проведе на стовпі, харчуючись метеликами і мошкаркою, і потрапить у пекло, а ти – який переживає, чи його ім'я написано з однією чи двома С – вирушиш до раю. Воля Божа – незбагненна. Але хіба сам Ісус не врятував розбійника?

Кілька ночей тому до мене уві сні навідався Йозеф Фераріус. Пливу, каже, зі своїми побратимами на північ, щоб знайти острів, якого не існує. Смієшся, пройдисвіте. Це мене не дивує. Вони виплили із мерзеного світу фактів і знайдуть острів, який у їхньому й моему світі віри стане фактом. Інші про нього не знатимуть. Бо як по-іншому його врятувати від майбутніх наїздів дослідників, авантюристів, археологів, геологів, океанологів? Ще якихось років двісті – і відкриють

Америку. Як на цей момент, Гросмане, то Америка не є фактом, запам'ятай це, і тому вона не існує. Якби ти комусь ляпнув, що навпроти Нормандії розташований такий же великий світ, як і наш, то тебе б назвали божевільним. А він існує. Але ти нікому цього не скажеш. Бо ти конформіст! Пардон, сер, повторіть останнє слово. Не повторю, це не має сенсу. Ще занадто передчасно для цього слова. Послухай мої слова: прийде час, коли люди не віритимуть, що існує Бог. Це неможливо, сер. На жаль, можливо. Точно так, як ти, чиї мізки промиті птоломеївським геоцентризмом, думаєш, що я зараз вигадую про нові континенти, так само Гросмани майбутнього, оскільки Бог не є фактом, думатимуть, що Бога вигадала людина, щоб менше боятися. Бог – це восьмий континент, Гросмане. Він не хороший і не поганий, не великий і не малий. Бог є чимось іншим. Завжди чимось іншим. І прошу тебе, дай мені спокій з тими своїми богомільними примітками на полях, в яких ти насміхаєшся з мене перед майбутніми поколіннями і звинувачуєш у ересях.

А послухай-но ще таке. Щелепа в тебе відвисне від подиву. Минулої ночі мене навідала Марго. Не із закривавленою головою під пахвою, як вона являється тобі і подібним до тебе забобонним блудягам. Я саме збирався лягти, готовий зустрітися зі злими духами, які чекали мене на межі сну і яви, коли увірвалася Марго. Її присутність. Не її дух, повторюю, а присутність, дещо неприємна з огляду на її зраду і мою помсту. Що хочеш мені сказати, подумав я, а Марго відповіла: Карло, я настільки самотня. Ти дивишся на мене недовірливо, мажордоме, думаєш, Потворний попа в решеті возить, прибріхує; королева мертва й нічого не могла сказати. Бовдуре, слова існують не для того, щоб ми порозумілися; згадай першу книгу Буття, коли Господь змішав усі мови. Слова існують для того, щоб спричиняти непорозуміння. А до всього вони ще й такі могутні. Ти є тільки словом – Гросман. Забери о і а, душу, й залишаться самі приголосні – Грсмн, тобто

твої кості, як ті, що їх ми бачили в лабіринтах монастиря. Але полишмо цю мантру. Самотня, кажеш, Марго, процідив я, а вона підтвердила. Я міг їй пояснити, що самотність – це наша доля, і нічого з цим не вдієш, але з пієтету перед її смертю (яку вона так серйозно сприйняла) не сказав нічого, просто скоригував свою присутність таким чином, щоб вона відчула співчуття. Я кажу присутність, бо й ти добре знаєш: те, що дворяни й плебс вважають мною, нудиться внизу на троні, запиленому й укритому пліснявою. Душа найближча до тіла, коли вона не ототожнюється з тілом, ти мусиш це розуміти. Тіло потрібне, щоб усе це не було ефемерним, занадто безтілесним для грубіянів на кшталт тебе та інших відрахованих, з якими ви разом студіювали Патристику. *Habet mulier animam*, Гросмане. *Habet*, сер. Ти все ще не визнаєш своєї заблуди, але це піднімає тебе в моїх очах. Це єдине, на що ти спромігся як людина, переборовши свій страх. Той заблуд і робить тебе людиною. Але бачиш, з часом і я, спізнавши чогось нового, змінив свою точку зору. Не хочу сказати, що жінка має душу, це точно ні, але щось на подобу душі – так. Передай мені той пергамент. Я намалую тобі, як виглядає чоловіча аніма й жіноча анімула:

Бачиш. Не вистачає горизонтальної лінії. Я можу тобі це пояснювати годинами, але нащо. Ти й так не второпаш, а Юнг все одно колись це опише краще. Зрештою, нас чекає робота. Пиши! Бог любить радикальні зміни. Записуй, що про це скаже Майстер Екхарт, бо його книги сплять. «Якщо людина повністю підніметься над гріхом своїм і від нього відмовиться, тоді Бог, вірний своїм обіцянкам, діятиме, наче грішник ніколи не згрішив. Не дозволить грішнику

мучитися навіть мить за гріхи свої. Якщо нагрішив він стільки, як усі люди разом, і тоді Бог не змусить його спокутувати їх. І в цьому Бог осягне з людиною таку близькість, як із жодною іншою істотою на Землі. Він не зважатиме на те, чим людина була до. Бог є Богом теперішності». А тепер, Гросмане, беремося до роботи. Треба писати історію. Кожна мить є дорогоцінною. Поки я лементую про Марго, в змиг ока народжується якийсь курвий син, що сплутає мені всі карти. Схизма вже трапилася; отож, розкол *ad acta*. Треба підготувати реформацію. Що? Реформацію, ідіоте. Вибачте, сер, але я не розумію про що мова. Я теж не знаю деталей. Мартіну Лютеру наразі лише чотири роки. Не моя справа заглиблюватися в деталі. Я вже казав, що Бог любить радикальні зміни. На відміну від Папи з його посіпаками, які з духу збудували те ж саме, що єгипетські фараони зводили з каменю – піраміду, Гросмане, єгипетську піраміду. Цим вони вчинили блюзнірство, оскільки Дух не є будівельним матеріалом. Вони хочуть сховатися всередині, щоб залишитися непоміченими Богом, та це їм не допоможе. Бог завжди всередині. Це ми зовні. Це помилкова проекція, от і все. І ось, бачу я новий розбрат у церкві. Тому я й замурував усі двері в монастирі святого Панфудія. Думаєш, до розколу між Царгородом і Римом дійшло лише через одне настільки закручене теологічне питання, яким є *Filioque*? Ні. «Думаєте, я прийшов, щоб принести мир на землю!» – каже Господь. «Ні, кажу вам, я прийшов сіяти розбрат». Розумієш? Ні, сер. Тим краще. Пиши. Розкол між церквами потрібен для історичного поступу. Східна церква знайшла в собі сили понести хрест і стати мученицею. Смертний гріх сестри її, Римської курії, полягає не в розпусті, не в симонії і не в гендлюванні індульгенціями, а в архітектурі. Вона буде розширюватися на захід, щоб зводити свої будівлі, розпросторювати своє земне царство. Чи Максим Сповідник відкриє Америку? Ні. Відкриє її Христофор Колумб. Але не до Відродження. Сер, ви весь час згадуєте Відродження.

Так, якщо брехню повторити безліч разів, вона стає правдою. Звичайна магія слів. Саме так я й повторював: Гросман, Гросман, Гросман, аж поки ти не з'явився переді мною в тій чортовій корчмі, сповнений цитатами й люттю, справжній, але фальшивий. Так повторюю: Відродження, Відродження, Відродження. І що? Року 1369, – писатиме Богдан Суходольський, – народиться Леонардо Бруні. Неправильна дата. Правильною є 1368. Але це нічого не змінює. Запиши, щоб Суходольський мав звідки переписати: 1380 – народження Поджо Браччоліні, 1377 – Філіппо Брунеллескі, 1378 – Лоренцо Гіберті; 1386-го народжується знаменитий Донателло, Фра Анджеліко десь 1390-го, Ян ван Ейк 1397-го, того ж року, це підкресли, Йоганн Гутенберг. Матеріальну базу десакралізації, по суті, укладено, дати може й неточні, але яка користь із хронології. Треба дочекатися 1401-го року, щоб народився один наш чоловік, Микола Кузанський. І не став зайвих питань. Не намагайся пізнати те, чого ти не годен пізнати. Затям собі раз і назавжди, Гросмане, нас не цікавить історія. Нас цікавить її руйнація. Тут є інші, щоб її створювати. Ми ж мусимо її підривати. Не забувай, що – за Суходольським – характеристикою нашого часу є, цитую, містична надія у покращення світу шляхом його знищення. Не розумію, сер, не можу скласти до купи ці протиріччя. Не розумієш, Гросмане. Маєш німецьке ім'я з двома марнославними С, а не знаєш, що ЗАХІД німецькою називається ABENDLAND; земля сутінків. Ні, сер. Якою ж тоді взагалі мовою ми говоримо? Якою абеткою слова мої записуєш? Нічого не можна стверджувати з певністю. Чому ж так, сер? Тому що все відносно. Хоча б це щось означає для тебе? Ні, сер. Пояснюю: все відносно, оскільки $E=MC^2$.

Аби Гросман не звинуватив мене в ересі, я розмірковую курсивом. Заплющивши очі, я спостерігаю за ним через вузьку щілину між повіками, що мене неабияк бентежить, бо повіки мої перебувають внизу, на моєму тілі, на троні.

Так чи сяк, а уникнути антропоморфізму неможливо. Спостерігаю, кажу, за Гросманом. Думаючи, що я сплю, він пописує свої нелояльні примітки. Я б міг знизу, з трону (зв'язок ніколи не переривається) загорлати: вартіві, арештуйте Гросмана! Але для чого? Як і професори, попередником яких він є, Гросман лише переконав себе в тому, що здатен повідати істину, і цим у якійсь затхлій книженції заслужити собі скромне місце. Це все історичні помилки, які не дають мені спокою. Чому поверхневі душі так охоче приймають тезу, що історія є потоком, в якому одні події спричиняють наступні; що за нісенітниця! Я бачу, присягаю Господу, все, що трапилося, і все, що станеться, наскільки це можливо людині. Немає тут ніяких причинно-наслідкових зв'язків. Усе це – лише моя примха. Дух дозволив мені написати історію. Не за мої здібності. Так само він міг довірити цю місію Гросману, і нічого б не змінилося. Навіть не знаю, як це пояснити. Якщо все це не сон, я можу абсолютно ясно бачити майбутнє нікчемної Нової Європи, не тому, що це майбутнє є необхідним, а просто бо я так хочу. Повторю: відродження, реформація, готика, бароко, просвітництво, раціоналізм, Бекон, Бем, Бьоме, Декарт, Спіноза, Мальбранш, Лок, Гроцій, Гоббс, Гудворт, Пуфендорф, Ньютон, Ляйбніц, Вольф, Берклі, Юм, Гельвецій, Руссо, Якобі, Кант, Фіхте, Шлегель, Новаліс, Шелінг, Гегель, Маркс. А тоді двоє наших людей: Йосип Віссаріонович Джугашвілі, ні, спершу Джозеф Фіцджеральд Квінздейл, потім він. Просто імена, які я вигадав, але які присвоять собі тіла й мізки, вважаючи, що вони є необхідністю, а не примхою. Усі ці вчені панове будуть відчувати покликання обговорювати минуле, не усвідомлюючи, що самі вони є лише частинками мозаїки, яку треба розібрати й таким чином знищити. Все воно руйнується. Розпадається на менші часточки. Історія є нічим іншим, як безкінечним розпадом володінь. Колись власником Землі був її творець, Бог. Потім Землею володів король. Пізніше настане

феодалізм, далі капіталізм, потім соціалізм, при якому власниками будуть усі, всі будуть володіти всім, але вже нічого не буде.

Час від часу мене огортають сумніви. Чого доброго, все це лиш сон. Може, майбутні позитивісти, поміж ними й той Маер, мають рацію, стверджуючи, що я – просто містифікація. Цю можливість залишаю відкритою, але все буде відбуватися саме так, як я передбачив і вирішив, без огляду на мій онтологічний статус. І не лише це. Я знаю обставини, за яких все це поглине вогонь. Це можливо зробити навіть тепер; я міркую в метафізичних категоріях, бо технологічні знання моєї епохи ще не в силі вирішити суто технічне питання апокаліпсису. Це мушу залишити для майбутніх поколінь, новому сорту, який, заперечуючи силу тяжіння, буде возитися на магічних двоколісниках, зневажений світом, як наш Господь Бог, який в'їхав до Єрусалима на ослі. Ну і ось, навіть зважаючи на певні сумніви в моїх роздумах, я знову доводжу свою демократичну налаштованість. Ще один з історичних парадоксів: демократи майбутнього не дозволятимуть, щоб у їхніх снах сумнівалися. З головами, забитими думками про мерців минулого, ні в чому не сумніваючись, вони хоробро йтимуть уперед, поки й самі не стануть мерцями. Правду кажучи, ми їм будемо ревно допомагати. Проникнувши в їхні ряди, законспіровані. Будемо конструювати їхні машини, про які Гросман думає як про диявольські винаходи. Телепень. Диявол не настільки очевидний. Але машини й справді є теологічною проблемою. Як Бог створив людину, яка повстала проти творця, так він створить машини, що повстануть проти людей. Про це напише Гегель у параболі про хазяїна й раба. Одного дня машини здобудуть здатність мислити. Ех, якби таке спало на гадку Гросману, він самого себе прив'язав би до стовпа і розпалив вогнище. Догматична свідомість, що бачить лише

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ